

JOSÉ E. MURATTI TORO

La boira del 1968

...la lògica mateixa de la legitimació de la relació de dominació ha de romandre oculta per a ser efectiva.

Slavoj ŽIŽEK

L'1 de gener de 1959, l'Exèrcit Rebel va prendre la ciutat de Santiago de Cuba i el dictador Fulgencio Batista va fugir cap als Estats Units. Set dies després, les forces armades de la dictadura intentaren crear una junta militar que pogués ser reconeguda com a govern provisional pels EUA, com havien fet a Panamà en 1903. L'Exèrcit Rebel al costat de Fidel Castro, Che Guevara i Camilo Cienfuegos va entrar triomfant a l'Havana i així va començar la primera revolució llatinoamericana que desafiava l'hegemonia dels Estats Units des de la proclamació de la Doctrina Monroe en 1823.

Aquest esdeveniment separa la història de l'Amèrica Llatina de la de la resta d'Occident i atorga un significat diferent al 1968, que va sotragar el món 23 anys després d'acabada la Segona Guerra Mundial i de l'establiment d'un sistema-món fraccionat per la Guerra Freda que va coagular en el sistema neoliberal després de la caiguda del mur de Berlín.

El 1968 va sacsejar l'ordre establert en les democràcies liberals d'Occident i en algunes regions sota el domini de la Unió Soviètica, encara que amb factures signi-

José E. Muratti Toro és president del PEN Club de Puerto Rico. Nascut a Hormigueros (Puerto Rico), estudià Humanitats a la UPR-PP, la CUNY, i la SUNY. Actualment desenvolupa la seua tasca al Centre d'Estudis Avançats de Puerto Rico i el Carib. Escriptor, narrador, assagista, és autor de llibres com *La vibora del desierto del Kavir y otros cuentos* (2014). El 2014 creà «Plaza de la Cultura», un espai cultural a la plaça Las Américas (San Juan, Puerto Rico)

ficativament diferents per al Primer Món de postguerra i el Tercer Món post-colonial. La «revolució cultural» que fou el 68 per a Occident va transformar la forma en què el món capitalista es concebia a si mateix i, simultàniament i paradoxal, es va convertir en un mantra del maoisme a la Xina. Aquell autoexamen va afavorir les condicions per a fer més mal-leable el binomi estat-mercat a Occident, exemplificat per l'OTAN, i per ajustar-se a les demandes dels sectors marginats fins i tot després del boom econòmic de la postguerra.

La finestra al món que van crear els mitjans de comunicació a partir de l'expansió de la televisió, la ràdio i la premsa escrita, va exposar la joventut dels quatre cantons del món a imatges de desigualtat i intervencionisme militar que va començar a ser denunciat en un nombre creixent d'universitats. Les institucions que s'havien establert per a generar coneixement i nodrir professions de noves disciplines acadèmiques, esdevingueren laboratoris de visions alternatives i d'experimentació amb estils de vida dissonants amb les expectatives de les economies occidentals que creixien vertiginosament. L'exposició a través dels mitjans i l'oportunitat tot just estrenada d'estudiar i concebre un futur alternatiu a la prosperitat material del nou ordre, van potenciar el desafiament a les contradiccions d'un sistema que es vantava de les seues llibertats i oportunitats, alhora que les negava a amplis sectors dels seus ciutadans i, sobretot, a les excolònies encara dominades pels mercats del Primer Món.

En el cas de l'Amèrica Llatina, les contradiccions no eren el resultat de polítiques governamentals paternalistes per a una àmplia classe mitjana i l'acompliment de promeses de prosperitat econòmica en detriment d'uns sectors marginals invisibilitzats pels mitjans. En les repúbliques llatinoamericanes, saltava a la vista el marcat contrast entre el simple accés a les necessitats bàsiques de la immensa majoria de la població i l'opulència de les classes dominants que abillaven els seus estils de vida amb productes i símbols d'estatus de les grans metròpolis europees i nord-americanes.

I aquests contrastos no eren el resultat d'estratègies de desenvolupament dissímils o d'una manca de recursos propis. A principis del segle XX, Argentina era la cinquena economia del món. La creació d'un Tercer Món va ser el resultat d'una política d'expropiació i neocolonització que, de la mateixa manera que la tracta d'africans entre els segles XVI i XVIII, va engrossir les arques dels països del Primer Món a costa dels recursos naturals de les excolònies en contuberni amb les elits nacionals que es van enriquir desproporcionadament als seus rendiments com a empresaris i comerciants.

La disparitat riquesa-de-recursos *versus* prosperitat-desigual va començar molt d'hora, després que el Carib es convertís en la major font de capital per a Europa

en tota la seua història fins al segle XIX. No cal detallar l'acumulació de capital derivat de la tracta d'esclaus africans i, posteriorment, de l'explosió del mercat del sucre que va enriquir Espanya, Portugal, Anglaterra, Holanda, França i, en menor mesura, Dinamarca i Alemanya. N'hi ha prou de reconèixer que el model va servir per a convertir l'Amèrica Llatina en una de les principals fonts de matèries primeres d'Occident, amb l'efecte previsible de generar una enorme quantitat de capital per als antics imperis i la dependència consegüent de les neocolònies envers els mercats de les metròpolis.

En aquesta era postmoderna que ha assimilat en l'inconscient col·lectiu la consigna de la «fi de la història» de Fukuyama, convé destacar per què el 1959 va representar una fita en la trajectòria cap a un desenvolupament autosostenible en un continent subjecte a les voluntats de governs i empreses predominantment nord-americanes durant quasi dos segles. Per a Llatinoamèrica, el 1968 va ser un recordatori de la futilitat de qualsevol obstinació a equiparar les societats del primer, segon i tercer món.

Afermant el seu rol hegemònic, a partir de la Doctrina Monroe amb què els EUA advertiren a Europa que no toleraria invasions de cap territori de les Amèriques, entre 1846 i el 2002 la nova república nord-americana va envair militarment països i regions de l'altre hemisferi en cinquanta ocasions,¹ des de Mèxic fins a Puerto Rico, des de Panamà fins a Nicaragua, des de la República Dominicana fins a Bolívia, i ha intervingut en eleccions democràtiques en 81 ocasions entre 1946 i 2000.²

En aquest context, la Revolució Cubana representa la primera vegada en què un país llatinoamericà era capaç no tan sols de vèncer un règim recolzat pels EUA, sinó que en 1961 aconseguí de repel·lir la invasió a la Bahía de Cochinos, orquestrada per la CIA, i refermar la seua independència política i econòmica. Per als sectors estudiantils i obrers, i els moviments antiimperialistes de tot el continent, el triomf de la revolució revocava la invencibilitat del poder militar més gran del món i afirmava que una revolució —a més a més, en una petita illa del Carib a penes a 90 milles de les costes de Florida—, amb o sense el suport de la Unió Soviètica i la Xina, no només era possible, sinó que s'havia realitzat. La Cuba revolucionària esdevingué d'aquesta manera l'estendard de la lluita antiimperialista i l'experiment que valida-

¹ «Cronología: intervenciones militares de EE.UU. en América Latina», Red Voltaire, Caracas, 2005, <<http://www.voltairenet.org/article125406.html>>

² Dov H. LEVIN, «When the Great Power Gets a Vote: The Effects of Great Power Electoral Interventions on Election Results», *International Studies Quarterly*, vol. 60 (2), 13 de juny 2016, pp. 189-202, <<https://doi.org/10.1093/isq/sqv016>>

ria la possibilitat d'una república sobirana i independent del poder militar, polític i econòmic del nou imperi global.

El 1968, doncs, va tenir significats diferents per a Hispanoamèrica i per al nord angloparlant i Europa. Edificada sobre el sistema monetari anglo-nord-americà armat en Bretton Woods en 1943, cridada a dominar el món, la prosperitat aconseguida per Amèrica del Nord i l'Europa del Pla Marshall a partir del 1945, va expandir exponencialment el rol de finançament que van exercir els EUA durant la Segona Guerra Mundial (igual que en la Primera) complementat, posteriorment, amb el d'impulsor de la reconstrucció d'Europa i del Japó. El coure de Xile, l'alumini de Jamaica, el cautxú de Brasil, l'estany de Bolívia, el petroli i ferro de Mèxic, es van convertir en les principals matèries primeres per a la fabricació de subministraments militars i maquinària per a la restauració de ciutats, empreses i centres de comerç.³ L'Amèrica Llatina, coaccionada a donar suport a Occident durant la guerra i objecte de polítiques d'intervenció anticomunista com a col·lari de la Guerra Freda, es va convertir en un involuntari soci menor. Les polítiques acaparadores dels mercats mundials per part dels EUA no van permetre a aquest soci prosperar econòmicament a l'una amb Amèrica del Nord i Europa.

La prosperitat experimentada per l'Occident de la postguerra va ser un aparador d'abundància per a la resta de l'hemisferi. Arreu d'Amèrica Llatina sorgiren moviments populars que protestaven contra l'intervencionisme dels EUA i el seu suport a les elits i a dictadures militars que propiciaven el boom econòmic del Primer Món a costa de les matèries primeres i els mercats captius de la manufactura nord-americana. Les revoltes no solament van ser sufocades pels militars llatinoamericans, que compartien exercicis de defensa hemisfèrica amb armaments i subvencions del nord, sinó que els EUA es van adjudicar el paper de policia del seu *backyard* —o pati del darrere— intervenint a Cuba en 1961, i derrocant governs democràticament electes a Guatemala en 1954, Brasil en 1964, República Dominicana en 1965 i Xile en 1973.⁴

Mèxic esdevingué un dels eixos dels moviments antiimperialistes de l'hemisferi i el desenllaç de les manifestacions a la plaça de Tlatelolco, el 2 d'octubre de 1968, demostrà de forma radical que les protestes contra el capitalisme i les polítiques

³ Gonzalo MARTNER, «El comercio de la América Latina con los Estados Unidos», *Comercio Exterior*, vol. 31, Mèxic, desembre de 1981, pp. 1404-1407, <<http://revistas.bancomext.gob.mx/rce/magazines/391/7/RCE7.pdf>>

⁴ «Intervenciones de EEUU en América Latina durante la Guerra Fría», *Hoy Digital*, <<http://hoy.com.do/intervenciones-de-eeuu-en-america-latina-durante-la-guerra-fria/>>

de desigualtat que s'havien exacerbat en les societats occidentals enmig del desenvolupament de postguerra, tenien efectes molt més nefastos al Tercer Món llatino-americà. La presidència de Miguel Alemán, entre 1946 i 1952, es va caracteritzar per grans inversions en infraestructures públiques i en pro de la industrialització, en resposta a la política anticomunista de Harry Truman i l'expansionisme de la manufactura estatunidenca amb les matèries primeres de Centre i Sud-Amèrica, i la creació dels mercats de consum dels productes nord-americans. Amb el propòsit de frenar l'enfortiment de l'agricultura que competia amb la del seu veí del nord i, alhora, de coartar les organitzacions camperoles, s'hi va iniciar la contrareforma agrària, i va es va començar un procés d'importació de tecnologies del nord que servirien per a augmentar la productivitat, al mateix temps que incrementaven la dependència econòmica.

L'*alemanisme*, com se'n va dir, va continuar als anys 50 amb un procés de repressió sistemàtica dels camperols i la classe obrera, fent revertir la repartició de terres alhora que s'atorgaven «certificats de no afectació» als grans terratinents. Paral·lelament es va començar a reprimir tant els dissidents no organitzats com les organitzacions de treballadors. Les massacres dels militants de moviments camperols a Morelos van donar pas a les marxades dels miners del nord i els conductors d'autobusos que exigien millors condicions de treball, la sindicalització dels ferroviaris i les vagues d'estudiants en les principals universitats polítècniques. Aquestes institucions, que havien sorgit per a augmentar la capacitat de mestres i professionals, per a reduir l'analfabetisme i cobrir les necessitats de les noves empreses de manufactura, es van establir per a facilitar la immersió del país en la creixent economia nord-americana. Com a reacció, van sorgir moviments de mestres, de metges i estudiantils que van protagonitzar protestes en favor de la llibertat dels líders sindicals i els presos polítics.⁵ Paral·lelament, hi aparegué una guerrilla rural mexicana i va començar la col·laboració amb els quadres del Moviment 26 de Juliol cubà. Aquesta iniciativa transportarà guerrillers i armes, moltes d'elles subministrades per la CIA, en el iot Granma en 82 ocasions des de Veracruz fins a les costes orientals de Cuba. Posteriorment l'Exèrcit Rebel s'internaria en la Sierra Maestra, des d'on derrotà l'exèrcit, i entrà triomfant a l'Havana l'1 de gener de 1959.

⁵ Carlos FAZIO, «El proyecto alemanista de industrialización, básicamente antipopular, puso a México de rodillas ante EU», *La redacción*, 23 de maig 1983, <<https://www.proceso.com.mx/136094/el-proyecto-alemanista-de-industrializacion-basicamente-antipopular- puso-a-mexico-de-rodillas-ante-eu>>

Aquesta vinculació dels moviments antiimperialistes mexicans i els rebels cubans permet veure una connexió entre dos fets clau dins de la «revolució cultural» del 1968 d'Occident: el triomf de la Revolució Cubana en 1959 i la massacre de la plaça Tlatelolco en Ciutat de Mèxic el 1968. A Mèxic, l'efecte de l'*alemanyisme* i les posteriors polítiques d'industrialització al servei del capital estatunidenc, van donar peu al que segons J. M. Pensado serien els quatre aspectes més significatius de la resistència i l'imperialisme: «l'explosió de noves organitzacions estudiantils, la creació d'espais innovadors de contestació, la recuperació de la ideologia i l'ascens de la violència reaccionària».⁶

La lectura dels nous ideòlegs de la generació dels seixanta, com ara André Gorz, Erich Fromm, Irving L. Horowitz, Pablo Neruda, Serge Mallet, Nicolás Guillén i C. Wright Mills, i fins i tot Herbert Marcuse i la seua doble crítica al marxisme soviètic i l'imperialisme nord-americà en *L'home unidimensional*, alligonaren i catalitzaren les noves formes de protesta, l'ús de mitjans alternatius com a fórmules de contestació a l'*statu quo* així com el recurs a la violència per a fer front al poder.⁷ Es va començar a exigir una justícia social que sobrepassava universitats i instituts politècnics per a convertir-se en una vertadera lluita de classes que anava més enllà del model del maig de París. El suport als moviments estudiantils i obrers fou tan ampli i profund que fins i tot el rector de la UNAM es va afegir a la protesta l'1 d'agost de 1968. La reacció del règim de Gustavo Díaz Ordaz fou inserir-hi grups de provocadors reclutats per les forces policials per a induir a actes de violència que justificaren la intervenció de les forces armades.

La coordinació entre cossos judicials i militars amb el Ministeri Públic i els jutges, una maquinària immensa engegada amb l'operació Galeana del Batallón Olimpia, en primer terme, els destacaments militars apostats en diversos punts de l'ampli perímetre que cenyia la plaça de Tlatelolco i l'actuació posterior del Ministeri Públic i la resolució dels jutges...⁸

van fer possible, mitjançant l'ús de franc tiradors i tropes d'assalt, que 300 estudiants fossin massacrats i molts dels seus cadàvers cremats. La pràctica d'incinerar els cossos en massa pretenia evitar-ne el reconeixement pels familiars i la conver-

⁶ J. M. PENSADO, *Rebel Mexico: Student Unrest and Authoritarian Political Culture During the Long Sixties*, California, Stanford University Press, 2013, p. 151

⁷ A. ELORZA, *op. cit.*, p. 250

⁸ Enrique KRAUZE, *Mexico. Biography of Power*, Nova York, Harper Collins, 1997, p. 694

sió en màrtirs dels protagonistes d'una lluita que superà, de bon tros, totes les manifestacions que van tenir lloc als EUA i a tot Europa. Tlatelolco va disposar una làpida sobre un moviment estudiantil i obrer als quals calia «convèncer» que mai tornaria a haver-hi un altre Moviment 26 de Juliol, un altre Exèrcit Rebel, una altra Revolució llatinoamericana a tocar de la frontera dels Estats Units.

El 1968 fou una mena de sisme polític i cultural per a tot Occident, amb l'excepció de Llatinoamèrica on tant en termes simbòlics com en accions concretes derivà en una mortal repressió dels seus règims als quals no els tremolaria la mà al moment d'arremetre contra estudiants, obrers i moviments antiimperialistes.

Al sud-oest de l'Atlàntic, resulta curiosa la interpretació d'Eric Hobsbawm sobre el caràcter sorprenent dels successos que van connectar el primer, segon i tercer món en el 68, quan proposa que fou resultat de

l'augment massiu de les poblacions estudiantils; la globalització de les comunicacions i la seua transmissió d'icones, banderes i música; la prosperitat sense precedents que va dotar un estrat social emergent de «joventut» d'una gran autonomia cultural i econòmica; la bretxa creixent entre les generacions pre i post 1950; i el canvi en el comportament públic i privat, com en la relació entre els sexes, que es va donar en els anys 60. *Cap d'aquestes tendències era «política» en el sentit convencional, i s'expressava només parcialment en el llenguatge polític establert; però el seu impacte en les estructures polítiques no trigaria a arribar.*⁹

Per a Europa i els EUA, tot i que els canvis en les estructures polítiques sorgirien com a resultat de l'impacte de les polítiques públiques i la cooptació per part del mercat de gran part dels mecanismes de protesta, el significat del 68 va resultar ser substancialment diferent del que tingué a Llatinoamèrica. Les desenes d'intents d'assassinat de Fidel Castro per part de la CIA publicats pel *Washington Post* en 1971, el cop d'estat a Uruguai en 1973 i a Argentina en 1976, el suport militar nord-americà contra les guerrilles al Salvador el 1980 i Nicaragua al 1981 i la misteriosa mort en un accident aeri del general Omar Torrijos a Panamà, les invasions de Granada el 1983 i de Panamà el 1989, i el suport a les dictadures militars a Argentina, Bolívia, Brasil, Colòmbia, Equador, Guatemala, Hondures, Nicaragua, Panamà, Paraguai, Perú, República Dominicana, Veneçuela i Xile, durant el període anterior i posterior a 1968... tot testifica que a Llatinoamèrica no van arribar els

⁹ Eric HOBBSAWM i Marc WEITZMANN, *1968 Magnum Throughout the World*, París, Hazan, 1998 [la cursiva és meua]

canvis polítics establerts als EUA i Europa, que van resultar ser acomodaments raonables per a evitar un trastocament de l'ordre institucional i el sistema capitalista. La política anticomunista dels EUA es va assegurar que els militars controlaren el poder durant dècades en pràcticament tota l'Amèrica Llatina, per a la qual el 68 fou un esclat de revoltes estudiants diluïdes dins de les revolucions culturals del Primer Món. El trasbals momentani de la pau civil es va transformar mitjançant cooptació en un nou mercat saturat de mercaderies simbòliques de la disconformitat i la difusió de la indústria de l'entreteniment amb seu a Londres, París, Nova York, Detroit i Hollywood.

«IT'S THE ECONOMY, STUPID.»

El creixement de les economies occidentals posterior a la Segona Guerra Mundial va tenir el doble efecte d'augmentar l'optimisme, sobretot de les poblacions més afectades per la guerra, d'un futur lliure de les marcades diferències de classe i d'impulsar el sorgiment d'ideologies que propiciaven un populisme emancipador de les classes oprimides, alhora que proposava un sistema més equitatiu i just. La invisibilització de l'impacte del neocolonialisme durant la postguerra va tenir l'efecte d'obturar la consciència sobre les diferències abismals en les condicions de vida de les poblacions marginades i, sobretot, de les tercermundistes, que representaven els vestigis d'un colonialisme cruent que, en gran mesura, havia subvencionat el progrés i l'opulència d'Occident.

L'exemple del Vietnam com a catalitzador de les revoltes del 68, funciona com un «estudi de cas» sobre com la intervenció occidental en el procés de descolonització provocat per la Segona Guerra Mundial va palesar no només els excessos, l'apropiació dels recursos naturals i l'anorreament de les poblacions de les colònies predominantment europees, sinó fins a quin punt la derrota de les aspiracions imperials d'Alemanya havia donat pas a la consolidació d'un nou imperi: el dels Estats Units. Els EUA no només havien finançat els aliats en les dues guerres mundials sinó que s'havien convertit en els principals subministradors d'armaments i combustible, tot i el control europeu de les vastes fonts de petroli del Pròxim Orient. La seua entrada al camp de batalla cap al final de tots dos conflictes, no tan sols els va permetre conrear la imatge d'alliberadors d'Europa de les urpes del totalitarisme nazi i feixista, sinó que els va convertir en el mur de contenció contra una Unió Soviètica que havia conquerit Berlín i s'havia fet amb el control militar de l'Europa oriental. Tement la influència de la Xina socialista, des del 1945 França va començar a socavar la sobirania de la República Democràtica del Vietnam després que aquesta es va independitzar del Japó. Occident començava a sabotejar els intents d'indepen-

dència de les excolònies de les influències i interessos dels eximperis. A partir de 1950, els EUA van començar a donar suport als esforços de França i el 1958, amb la participació de la CIA, van fer costat a un cop d'estat militar per establir un govern subjecte als interessos del que Eisenhower anomenà el complex militar-industrial nord-americà, que va apuntalar la guerra fins a la seua culminació el 1975. La intervenció directa dels EUA en 1965 amb bombardejos i l'enviament de tropes convulsionaria la joventut nord-americana, sobretot els qui estaven sent reclutats per un servei militar obligatori per anar a batallar en una guerra que, sense cap mena de dubte, els mateixos EUA esperaven des de 1950.

A poc a poc la participació involuntària de joves nord-americans acostumats al benestar, resultat de la prosperitat de postguerra, es va convertir en una amenaça personal que venia d'un aparell militar-industrial que avantposava els seus interessos de propiciar guerres subvencionades amb fons públics als interessos dels seus ciutadans. La guerra es va convertir, més enllà d'un afer de moral social, en un atemptat contra la llibertat individual, un dels pilars de la identitat dels nord-americans des de l'època de la seua conquesta de l'Amèrica indígena i mexicana. Tot d'una el *rugged individual* era un noi de classe mitjana al qual se li demanava que donés la vida a canvi d'una prosperitat de la qual ja gaudia.

Resulta curiós que el que veiem avui dia com ingenu i il·lusori, en aquell moment va servir d'al·licient i combustible perquè centenars de milers, i fins i tot milions, dels marginats de la nova prosperitat es plantegessen aquest futur alternatiu que els pensadors dels segles XVIII i XIX havien concebut, i que la nova generació d'intel·lectuals de mitjan segle XX reformulava com a resultat possible d'una Il·lustració renovada, capaç de superar aquesta etapa superior del capitalisme, de la mateixa manera que la primera Il·lustració havia desarticulat el mercantilisme heretat de l'edat mitjana.

EL MAIG FRANCÈS I L'HIMNE DELS EUA PER JIMI HENDRIX

Al maig de 1968, a *Le Monde* es publicava que «el tret característic de la vida pública a França en el present és l'avorriment», mentre que «[altres] plantegen que el maig francès va ser l'epicentre del 1968, que va representar un utopisme estèril incapaç de desbordar seus orígens de classe i va aplanar el camí cap a l'individualisme narcisista en els 1970 i al neoliberalisme dels 1980».¹⁰ Uns altres, encara, afirmen que

¹⁰ Juan GIUSTI CORDERO, «Mayo Francés 1968: del paro estudiantil a la huelga nacional (ensayo gráfico)», *80 Grados*, 25 d'agost 2018, <<http://www.80grados.net/mayo-frances-de-1968-del-paro-estudiantil-a-la-huelga-nacional/>>

«el Maig francès va ser el qüestionament més radical i multitudinari que s'ha dut a terme del capitalisme i les seues estructures de poder. La dissolució, més que no el fracàs, d'aquest memorable esdeveniment va donar peu a la consolidació de la primera civilització mundial que ens ha tocat viure». ¹¹ El fracàs dels moviments multitudinaris a l'hora de transformar les estructures de poder, va obeir tant a la fortalesa militar, econòmica i política dels estats, qüestionats —en termes de política interior i exterior— per aquests moviments, com a la ingenuïtat i l'utopisme de sectors que concebien la revolució a partir de lectures de l'estructuralisme francès, els *Écrits* de Lacan, la *Gramatologia* de Derrida, *Diferència i repetició* de Deleuze, l'*Arqueologia del Saber* de Foucault, o darrerament els textos de Žižek, que van establir les bases del pensament occidental de la segona meitat del segle XX. Però per a transformar les estructures de poder del binomi estat-mercat, cal un control dels mitjans de producció que mai va estar a l'abast dels qui pretenien capgirar el món, una mica a la manera de *the world's turned upside down* de les tropes britàniques després de la rendició de Cornwallis a Yorktown en 1781.

La bretxa entre els nivells d'abundància de què gaudien les classes mitjanes i les condicions de supervivència de grans sectors de la classe treballadora, però, si bé d'una banda va intensificar les diferències i divisions de classe, d'altra sembla que es va esvaïr-se davant la pèrdua de credibilitat del socialisme soviètic a Europa i la demonització de tot el que s'assemblés a una economia d'estat als EUA, tot i les polítiques que van crear l'estat benefactor després de la caiguda de la borsa el 1929. El capitalisme, projectat com a única opció de desenvolupament per a Occident, semblava haver arribat a la màxima productivitat sense elevar el nivell de vida d'enormes sectors de la població, tant en termes absoluts com en comparació amb els enormes guanys que s'havien acumulat com a resultat del Pla Marshall i la reconstrucció tant d'Europa com del Japó. El moviment d'estudiants i obrers plantejava que era possible un sistema econòmic on prevalgués una major justícia social ja que s'havia assolit tan gran acumulació de riquesa. Sense necessàriament voler emular les qüestionables doctrines socialistes esquitxades per les pràctiques repressives de l'estalinisme, obrers i estudiants sentien que aconseguien una comprensió del nou món de la postguerra i es plantejaven que en la lluita de classes una nova massa educada i conscient de les contradiccions i desigualtats del capitalisme podia assumir un paper protagonista en la recerca d'alternatives que esquerdaren les estructures de poder predominants i les substituïren per noves formes de pro-

¹¹ Francisco José RAMOS, «El claroscuro de la verdad», *80 Grados*, 15 de juny 2018, <<http://www.80grados.net/el-claroscuro-de-la-verdad/>>

duir i governar en les quals aquells que generaven idees i productes tinguessen un paper almenys coprotagonista en el desenvolupament futur de l'economia. La revolució, de sobte, era possible. No es tractava de la bolxevic transformada en un nou totalitarisme sota Stalin, ni de la maoista, que es perfilava com un rebuig a les elits intel·lectuals per girar al voltant de la figura semideïficada de Mao, sinó d'una revolució que es resol·dria en un nou pensament alliberador, al marge de la moral cristiana i l'esperit del capitalisme que palanquejava el poder polític. La utopia de fer possible una reconstrucció dels mitjans de producció o, almenys, de la planificació, supervisió i massificació dels productes en resposta a les necessitats de la població i no a la usura dels capitalistes, de sobte semblava assolible, realitzable pels dictàmens de la voluntat i la consciència si no pel domini de les eines del poder per part dels aspirants a revolucionaris.

La nefasta experiència de Txecoslovàquia com a resultat d'una resistència similar a la que arribava al seu punt d'ebullició a França, els EUA i Mèxic, va atorgar al 68 un matís de revolució global. El desenvolupament industrial de les dues nacions alliberades d'Àustria-Hongria, a partir de la seua independència com un sol país el 1918, va servir el doble propòsit d'exemplificar la capacitat d'un govern compartit de socialistes i comunistes de mantenir nivells de productivitat similars als d'Occident i, posteriorment, de presentar-se com a model de l'eficàcia de l'economia d'estat quan la nova república s'insereix en el bloc soviètic en 1948. No obstant això, quan la seua productivitat comença a decaure, precisament en substituir les seues línies de major rendiment a favor de la producció pesada preferida per l'URSS, intel·lectuals i obrers es rebel·len contra les estructures de poder controlades per Moscou. La invasió de Praga en 1968 va revelar com d'intransigent podia ser el bloc soviètic en la seua guerra política i mediàtica enfront de l'Europa occidental, que anava de bracet dels EUA, i simultàniament, com d'ingenus i incapaçs resultaven els moviments de protesta d'Occident per a formular una política que capitalitzés en els encerts d'una Txecoslovàquia preingrés al Pacte de Varsòvia i una Europa en plena ebullició de reconstrucció postnazisme

Un dels esdeveniments que va posar de manifest la intensificació de la repressió de les dissidències com a resultat de la Guerra Freda va ser la posada en escena en la cinematografia de denúncia, iniciada per Constantin Costa-Gavras al final de la dècada. El film *Z*, estrenat el 1969, recrea l'assassinat del diputat i líder pacifista Grigoris Lambrakis a l'avantsala del cop d'estat dels coronels de Grècia recolzats per la CIA en 1967. Tot seguit, el 1970 Costa-Gavras estrena *La confessió*, basada en la narració autobiogràfica d'Artur London, comunista i heroi de la Segona Guerra Mundial que havia estat ministre de Relacions Exteriors de Txecoslovàquia en

1951, quan fou segrestat i torturat perquè confessés els seus crims inventats contra l'Estat. Quan la investigació revela la falsedat de les acusacions, London torna a Txecoslovàquia just en el moment en què els tancs i les tropes del Tractat de Varsòvia entren a Praga.

La pel·lícula *Z* fou una aportació cabdal al cinema de denúncia, amb un grau d'acceptació tal que va rebre el Premi del Jurat i el Premi al Millor Actor a Cannes i va guanyar l'Oscar a la Millor Pel·lícula i Millor Pel·lícula Estrangera de 1969. Tanmateix, va ser considerada tan amenaçadora per als règims alineats a els EUA i l'Europa occidental que es va prohibir a Espanya, Mèxic, Portugal, el Marroc, Brasil i l'Índia. Una mostra de com d'àmplia era la xarxa d'influències de les agències d'intel·ligència i les forces militars en les estructures de poder a l'Amèrica Central i del Sud, Àfrica i el subcontinent asiàtic.

No vull suggerir que aquests films tinguessen un impacte internacional desproporcionat a la seua difusió. Però tots dos testifiquen la doble desil·lusió de les joventuts universitàries i de part del moviment antiimperialista, que coincidí amb Costa-Gavras, en la idea que el veritable enemic dels pobles és el totalitarisme, al marge de l'halo «democràtic» que aquests règims es confereixen a si mateixos. En altres paraules, la disposició dels règims a perpetuar-se a qualsevol preu, encara que haguessen de reclutar incondicionals especialitzats en l'ús de la força i la coacció, fou a termini curt i mitjà molt més eficient, quant a enfortir i consolidar els qui exerceixen aquest poder per la força, que tota la intel·ligència, l'enginy i els valors veritablement democràtics esmerçats a fer-los front i a exigir que l'exercici del poder s'ajustés als principis pels quals deien que es regien. Davant la insatisfacció i la resistència, la imposició del silenci per mitjà de la censura i la repressió, acusacions de demagogia i anarquia amb clares referències al·legòriques al feixisme anterior a la Segona Guerra Mundial i al comunisme de la Guerra Freda.

Però els estudiants, joves portaveus d'aquest utòpic nou món alliberat de les cadenes del capitalisme aclaparador de la postguerra a Occident, fixaren dos trets inconfusibles en l'arquetip de la seua personalitat: la urgència de rebel·lar-se contra la repressió sexual pròpia dels supervivents de la gran guerra, i la necessitat de transformar la cultura que els envoltava, dominada pels valors de «classe mitjana» que propiciaven l'avorriment a què feia referència *Le Monde* aquell any i que patia, aparentment, la joventut burgesa i ociosa. Les generacions anteriors havien hagut de treballar de valent per procurar-se sostre i menjar després de les hecatombes econòmiques d'entreguerres, i durant la reconstrucció posterior a la guerra. La majoria ho havien perdut tot i havien hagut d'aixecar el seu món a partir de les ruïnes durant la Guerra Freda, sempre amenaçats per una possible invasió dels cosacs del nord.

La revolució sexual que es va fer present en les protestes massives en contra de la intervenció dels EUA al Vietnam i les lluites pels drets civils dels negres i les dones, van crear tota una simbologia que permetia a les perifèries que compartien les mateixes tendències llibertàries d'identificar-se amb el que passava als grans centres urbans. Simultàniament, s'hi congruïa el medi que nodria el desig de canalitzar energies i afanys d'expressió pública i de trencar amb els tabús i inserir-se en corrents de relacions sexuals «alliberades» de la moral burgesa. Amb l'expressió «amor lliure» es materialitzaven i convertien en objectius, individuals i col·lectius, els principis de «fer l'amor i no la guerra», alhora que s'obrien les portes als desitjos d'exploració carnal propis de l'adolescència tardana.

La ruptura amb la moral burgesa —o la doble moral, considerada hipòcrita— fou viscuda com una ruptura amb un sistema que, en reprimir la llibertat individual, reprimia també la col·lectiva, i oprimia —els pareixia que en el sentit de Franz Kafka— individus i col·lectius. La ruptura creava les condicions per a una presa de decisions col·lectiva com a resultat de la voluntat individual de «canviar-me jo» per a canviar el món.

Ara bé, les noves expressions d'identitat i afirmació individual en ruptura amb la cosificació de la producció en massa pròpia de la postguerra, també van servir per a mercantilitzar la inconformitat. Van sucumbir a la transformació dels seus símbols en icones de la publicitat: la música, les floretes com a símbol de pau, el sexe indiscriminat, les samarretes amb la imatge del Che Guevara i les fulles de marihuana. Ara ja no calia deixar-se la pell i eixir al carrer a protestar. La protesta s'aconseguia a preus de saldo a les botigues i de segona mà, estava disponible *prêt-à-porter* a conveniència, mercadejant massivament amb la identitat rebel, llibertària, antisistema, inconformista, «cool», «revolucionària».

Les expressions d'inconformisme envers l'*statu quo* i d'afirmació de la individualitat enfront dels prototips d'uniformitat en el vestir, en els habitatges uniformentals i en llocs de treball semimecanitzats als quals s'acudia amb carmanyola o maletí, donarien pas als cabells llargs en els homes, les faldilles curtes i el rebuig als sostenidors en les noies, i a les drogues. La marihuana substituiria la copa-després-del-treball amb un èxtasi immediat i antiviolència, els al·lucinògens aportarien l'experiència suprasensorial. El cabell llarg com a desconstrucció de la masculinitat reafirmada durant la guerra, suggeria la «fragilitat» pacificadora de la feminitat. L'home *sensible* podia substituir l'home rude, i tot i així guanyar el favor de la dona, sobretot de la dona alliberada.

La reconfiguració dels rols masculins i femenins, el distanciament de la moralitat puritana i l'ingredient de les drogues van crear les condicions per a una revolu-

ció sexual que, en el millor dels casos tenia l'efecte d'afirmar els drets de les dones i les minories. En el pitjor, fomentava una promiscuïtat que restava energies per continuar amb la lluita antiestablishment. El «fer l'amor i no la guerra» es transformava en «fer l'amor i no la protesta». Va ser fàcil per als joves del 68 apropiarse de la màxima de Baudelaire que la temptació de les drogues resultava ser una manifestació de l'amor per l'infinit, és a dir, per la identitat de l'ésser més enllà de les fronteres de la realitat material. Aquest salt al costat oposat del món dels adults de les classes mitjanes i mitjanes altes en el món desenvolupat tenia una gran ressonància per als que rebutjaven un materialisme que encadenava el desig, esclavitzat pel sistema mitjançant un mercat laboral fet a la mida per a la productivitat i no de la creativitat i l'afirmació identitària. Aquesta consciència anticapitalista proporcionava una mena de *Zeitgeist* de denúncia que anestesiava la seua relativa comoditat i l'alliberava de renunciar a l'opulència de la societat derivada en gran mesura de la relació inversa de misèria i explotació d'un Tercer Món que el Primer presumeix de defensar, i l'opressió pròpia que el Segon Món havia de rebutjar. A la democràcia liberal se li notava la faixa i els joves desemascaraven la hipocresia dels règims que pretenien comprar la seua acceptació d'aquesta desigualtat amb una abundància tacada de suor i sang alienes.

Si bé les manifestacions del 68 van fer front a un sistema entossudit a no deixar-se reptar per una massa de joves mal vestits, deixats i drogats, un cop reprimides les principals manifestacions, va resultar més fàcil desafiar el sistema mitjançant un «estil de vida» diferent, vestint de qualsevol manera, emprant un llenguatge groller com a expressió de desafiament a les bones maneres burgeses, i fent l'amor en públic, amb persones d'altres colors, o del mateix sexe. La protesta es va conformar amb *épater la bourgeoisie* i la resistència, amb un carnet d'identitat i un perfil d'agent antisistema. Ja no calia esperar a la protesta contra el règim, les elits, la conformitat s'expressava amb la cara del Che Guevara a la samarreta durant el dia i les fulles de cànnabis camí a la festa a la nit. En paraules de José Ovejero, «el [símbol] compromès ens permet afirmar els nostres valors i ens eximeix d'aplicar-los».¹²

Una dels línies més il·lustratives de l'habilitat del sistema de cooptar els moviments de protesta per convertir-ne les expressions culturals en articles de consum sota el subterfugi d'establir un estil de vida, va ser la música. Aquest va ser, potser, el primer producte de masses a adaptar-se i adoptar-se per generar riquesa a costa de l'inconformisme. El so eixordador de les guitarres elèctriques, les bateries i les

| ¹² José OVEJERO, *La ética de la crueldad*, Barcelona, Anagrama, 2012, p. 43

interpretacions amb veus tan estrepitoses com els instruments, pretenia subvertir la pau i l'ordre del conformisme ben pastat de les classes mitjanes i treballadores. Les lletres van començar a envair els àmbits abans intocables de les creences religioses, l'ús de les drogues injectables i la denúncia dels pares autoritaris i controladors. Un exemple potser paradigmàtic de l'abisme generacional que s'estendria per tot Europa en els anys següents és la cançó *She's Leaving Home* dels Beatles, de l'estiu de 1967. En aquesta, la nena mimada abandona incomprendiblement uns pares que li ho havien donat tot:

She (what did we do that was wrong)
 Is having (we didn't know it was wrong)
 Fun (fun is the one thing that money can't buy).
 Something inside, that was always denied,
 for so many years...

La renúncia a la vida agradable i «avorrida» de la classe mitjana occidental dona pas a altres líriques, a missatges que es distancien més categòricament dels estàndards estètics, d'entreteniment, a missatges tan testimonials de l'època com provocadors d'una realitat diferent, que en trencar amb el passat forja una nova identitat.

Si mirem els primers deu èxits musicals als EUA i Gran Bretanya de l'any 1968, els títols de les cançons, i els noms dels grups, resulten reveladors: *Sympathy for the Devil* de The Rolling Stones, *All along the Watch Tower* de The Jimi Hendrix Experience, *While my Guitar Gently Sleeps* dels Beatles, *The Weight* de The Band (la banda de Bob Dylan), *Hey Jude* dels Beatles, *Jumpin' Jack Flash* dels Rolling Stones, *White Room* de Cream, *Piece of my Heart* de Big Brother and the Holding Company, *Waterloo Sunset* de The Kings, i *Born to be Wild* de Steppenwolf. Des de la simpatia pel diable dels Stones fins al *Born to be Wild* de Steppenwolf, es fa patent, per a consternació de les classes mitjanes, el desdeny pels valors religiosos i la comesa de (re)nèixer per ser salvatge, o siga irracional, bestial, l'oposat a la civilització i les bones maneres. El missatge de la joventut és un total menyspreu i repté envers els valors que defineixen la civilització moderna. Però quan la lletra de les cançons recull el sentiment de qui les escolten, es propicia una catarsi, l'emoció de sentir-se comprès, «aquesta música diu exactament el que jo sent». Després l'angoixa existencial que van despullar Simon and Garfunkel amb *Sounds of Silence* i *I am a Rock* el 1966; el *Hey Jude* dels Beatles, que permet trobar alleujament a la seua *Angst* en l'heroïna o alienar-se en l'orgia d'imatges de devastació i desarrelament social a *Jumpin' Jack Flash*.

De l'angoixa i la soledat que provoca una presa de consciència dels problemes que enfronta el món més enllà d'una existència predeterminada i estructurada per les icones del poder (els líders religiosos i els polítics professionals), sorgeix una nova angoixa que sembla que es mitiga i es transforma a través de missatges antisubliminals d'un nou gènere musical: el rock. Tot pouant en els ritmes d'arrels africanes i de la música celta de les muntanyes del sud nord-americà dels anys quaranta i cinquanta, el rock-and-roll (que suggereix l'acte de fer l'amor) es va transformar, d'un gènere marginal, en un de masses que va assolir una àmplia acceptació a mesura que cantants de carisma indubtable se'l van apropiat, i que convidava els joves de classe treballadora i de les capes mitjanes a interactuar amb els «altres» marginats: els negres. La influència de James Brown en Elvis Presley, com la de Little Richard en els Beatles, va conferir un matís de rebel·lia a aquesta música, que esdevenia nou article de consum capaç de fer petar els prejudicis dels estudis de producció. El rock, com a hereu del rock-and-roll, es va encarregar de sobrepassar les fronteres del racisme i convertir els nous gèneres musicals, desafiants en ritme, estil i contingut, en un altre exercici de protesta, un altre mecanisme per identificar-se amb els marginats (sobretot els negres) i una altra afirmació d'una nova identitat que desafiava el sistema, que personificava l'oposició cada vegada que compartia lletres d'escàndol o s'extasiava sota la pluja mentre veia Jimi Hendrix representant el «Star Spangled Banner» [l'himne nacional d'Estats Units] com un himne al genocidi a Vietnam. La música es va convertir en un article de consum rendible, elaborat per a una creixent massa que s'identificava amb la utopia d'un món diferent, en el qual només amb trencar amb els estereotips i apropiat-se del llenguatge i la manera de vestir, la música i l'entreteniment, es podia reinventar la cultura, i transformar no tan sols la seua pròpia societat sinó «el món», com tant els agrada dir als nord-americans.

Mentre aquests moviments quallaven als EUA i l'Europa democràtica liberal, a l'Amèrica Llatina i Espanya la realitat era molt diferent. La repressió de la dictadura de Francisco Franco justificava les seues accions en reacció al que percebia com una hecatombe per al món occidental, el Maig Francès. Manuel Fraga Iribarne, ministre d'Informació i Turisme de Franco, plantejava que les mesures imposades resultaven indispensables:

es tracta d'accions clarament concertades per ficar el país en una onada de confusió i de subversió mundial, que en les seues pròpies notícies està perfectament clara tots els dies; una estratègia en la qual s'utilitza la generositat ingènua de la joventut per portar-la a una orgia de nihilisme, d'anarquisme i de desobediència

[i] dins d'ella [actuen] uns quants malvats i ambiciosos, que han volgut capitalitzar en el seu benefici aquesta situació. I efectivament és millor prevenir que curar. No esperarem a una jornada de maig perquè després sigui més difícil i més car [sic] l'arranjament.¹³

CONCLUSIÓ

La Revolució Cubana va capgirar la idea segons la qual l'hegemònic imperi nord-americà era invulnerable, i va mostrar que era possible obrir una escletxa en la seua fortalesa en aparença inexpugnable; que es podia derrotar l'exèrcit més poderós del món; que davant l'embat del mercat i els mitjans de comunicació massiu s'aixecava un moviment de masses catalitzat per una joventut que renunciava al «somni americà» d'una casa, un cotxe, una rentadora, dos nens i un gos; i es podia estimar sense fronteres. Sense un requisit de renda, raça, gènere, preferència d'amors, amb els sentits enlluernats per drogues al·lucinògenes o simplement amb la marihuana, al so de música que protestava contra una modernitat artificial i artificiosa amb lletres i ritmes dels avantpassats, amb música que trencava els paradigmes occidentals i es nodria de ritmes africans, indígenes, d'al·lucinants potencials electrònics, alhora que hom rellegia la poesia i la literatura vedada a les generacions anteriors i es conreava, ultrapassant els límits del que la moral burgesa, ancorada en el missal i el talonari, consideraven apropiat, estètic, de bones maneres.

Per al món hispanoamericà, la paraula escrita, consignada, en absència de la llibertat d'expressió reservada per a les democràcies liberals, es convertia en eina, arma, instrument de lluita («la poesia és una arma carregada de futur») per a denunciar, cridar, desafiar, acusar, condemnar i, alhora, substituir la protesta organitzada, la vinculació amb les classes treballadores —que no gaudeixen del luxe d'una biblioteca—, de la lluita de classes. Amb la paraula es va pretendre convèncer una classe treballadora que no creia en la paraula perquè la seua vida havia estat un reguitzell de paraules obstinades, de promeses trencades per un benestar no assolit. Paradoxalment, la ingenuïtat de pretendre canviar l'estat de coses amb paraules, va alimentar el cinisme de les estructures de poder, que veien en l'oportunitat de la llibertat d'expressió una vàlvula d'escapament per a les frustracions d'una joventut que no estava mancada, en realitat, del que exigia per a les masses marginades, convertint en espectacle el simulacre de la presa del poder. Sobre això, Daniel Cohn-Bendit plantejava el 1968: «Al que aspira la majoria dels manifestants... és

| ¹³ «Vamos a defender la Patria», *ABC*, 25-I-1969

a prendre el poder sobre la seua pròpia vida, ja fos a la fàbrica, a la facultat o a la vida privada o sexual...»,¹⁴ però no necessàriament a assumir les regnes d'un poder que, en virtut de les seues exigències, reduïa precisament les llibertats de la vida individual a què hom aspirava.

Un dels efectes de la generalització de les expressions culturals que van desafiar l'*statu quo* va ser la percepció que, en termes generals, estudiants, classes treballadores i la resta de la ciutadania van perdre la por al poderós aparell governamental. Desemmascarades les aparences de respecte a les institucions democràtiques a dins i a fora, revelades per la premsa nacional i internacional pel que fa a la intervenció militar i clandestina en els processos electorals i el suport a les pràctiques brutals per part de règims totalitaris a Amèrica del Sud, Àfrica i Àsia, així com el tracte donat a les minories ètniques i les dones pels homes blancs en posicions de poder, van quedar clars els dobles estàndards dels governs anomenats democràtics i de les organitzacions internacionals pel que fa a drets civils, institucions i països que exercien el seu dret al vot i elegien processos, organismes i governs que no responien al que volien els poders econòmics i polítics, sobretot dels eximperis.

La universitat, en el sentit de conjunt d'arquitectures del saber, va cobrar gran rellevància a mitjan segle XX. La construcció d'institucions universitàries noves i ampliades significava, en primer lloc, la desfeta de les idees que havien propiciat la crema de llibres en la dècada dels trenta a Alemanya (com a Xile a principis de la dècada dels setanta) alimentades pel populisme totalitari del feixisme italià (i xilè, 40 anys més tard) i el nazisme alemany. En segon lloc, fomentava el coneixement que ampliaria les oportunitats de desenvolupament de nous armaments i mecanismes de transports i comunicació. En tercer lloc, ampliava la base de coneixement d'altres disciplines que van cobrar enorme rellevància com a part del procés de reconstrucció dels països devastats per la guerra, des de maquinària i materials de construcció fins a sistemes de transport i distribució d'equips, eines i estris per als quals es van trobar noves aplicacions a la vida civil i que representarien enormes ingressos per a les empreses productores, sobretot les nord-americanes que van finançar i van proveir els subministraments de la reconstrucció.

Com a al·licient addicional, les universitats es van convertir en nous escenaris en els quals assajar les llibertats individuals tot just descobertes, amb una àmplia gamma de temàtiques que ultrapassaven les matèries «clàssiques», obrint la porta

¹⁴ Daniel COHN-BENDIT, *Le gauchisme, remède à la maladie sénile du comunisme*, París, 1968, citat en Elorza, Antonio, *op. cit.*, p. 28

perquè també allò redescobert, el divers, el que no era tradicional, tingués un espai en els centres d'aprenentatge universalitzat. La diversitat de temàtiques dins de les disciplines va obrir la porta per al reclutament de nous recursos en les estructures universitàries tradicionals, amb estils d'aprenentatge híbrids divorciats de les rígides estructures del poder institucional, obrint la porta per a una diversitat que s'assemblava cada vegada més a la pluralitat que en la música, les arts i els mitjans reflectia un món cada vegada més heterogeni i divergent.

El coneixement pel coneixement es va refugiar a les torres d'ivori que la prosperitat econòmica aviat va caracteritzar com retrògrades, impracticables i improductives. La recerca del coneixement pel coneixement mateix es va convertir en una de les «ciències inútils», endarrerides davant el desenvolupament i creixement de programes que preparaven noves generacions per respondre a les necessitats de creixement de múltiples mercats i que assegurava la dèria de majors salaris i beneficis per a gaudir de la cornucòpia de béns i productes que la modernitat generava de manera prodigiosa.

Es va substituir el coneixement per la informació; la utilitat s'evidenciava en un creixement econòmic desconegut fins aleshores, amb l'efecte d'escampar la prosperitat no sols entre les classes benestants sinó també entre les classes mitjanes, que ara podien aspirar als mateixos estils de vida i els seus símbols de prosperitat, sense haver de recórrer a una ideologia que els representés com a classe treballadora. L'accés al poder a través de les urnes feia innecessàries les demandes dels qui volien subvertir un ordre que prometia i demostrava que la prosperitat individual era el resultat de l'esforç individual i no del conveni col·lectiu.

La societat de consum va convertir el coneixement en un altre producte que va passar a ocupar nous prestatges en els nous establiments del diversificat i ampliat mercat. El cost de l'educació com a divisa per al prestigi, a més de mercantilitzar-se com una inversió en un futur assegurat de prosperitat, es va convertir en un altre indicador d'estatus social, en un altre referent d'exclusivitat, en un altre símbol de prosperitat individual, col·lectiva mentre el mercat continués expandint-se i representant noves i majors oportunitats de prosperitat. Certes universitats es van convertir en una mena de boutique per a la butxaca —si no el gust— més refinat, mentre que d'altres van esdevenir una mena de grans magatzems on els productes eren a rebaixa, una mica com la samarreta Armani Exchange com a facsímil del Giorgio Armani, vedat pel seu cost a les masses.

Una dada curiosa sobre la comercialització de l'«educació superior» ha estat la insistència dels sectors empresarials a adaptar els itineraris curriculars a les necessitats del mercat d'ocupació. I resulta curiós perquè empreses i associacions

empresarials a partir de les dècades dels setanta i vuitanta, ja havien començat a intentar influir en els departaments de diverses disciplines perquè s'ajustaren o, senzillament, reconceptualitzaren i redissenyaren els seus currículums per a respondre a les necessitats de preparació dels llicenciats per a ingressar a la plantilla de les empreses. Com a resultat de la pressió exercida per empreses disposades a fer aportacions monetàries a infraestructures i laboratoris, van aconseguir no la transformació dels currículums, però sí el desenvolupament de nous programes adaptats a les necessitats de reclutament de les empreses. Aquests programes, al seu torn, van adoptar estratègies d'avaluació acadèmica estandarditzada d'acord amb les «millors pràctiques» de la indústria. Es van incorporar mètodes d'avaluació com Six Sigma, Lean Manufacturing, Kaizen i Value Stream Mapping en els currículums d'Enginyeria i Ciències Naturals per tal de mesurar l'aprofitament amb les mateixes eines amb què s'avaluaria l'eficiència i l'eficàcia dels processos tant de manufactura com de serveis complementaris a la manufactura.

Les universitats es van reestructurar per a desactivar l'estructura del coneixement. El coneixement es va supeditar a les necessitats del mercat. Es va bandejar el coneixement al servei de la societat per esdevenir una eina més per maximitzar l'acumulació de capital. Les universitats van deixar de costat el model que havia definit Humboldt i que fou l'exemple per a les institucions d'educació superior a partir del 1809. L'exploració i desenvolupament del coneixement, no només pel coneixement mateix, sinó com a eina de construcció d'una societat possible, va sucumbir a les mesures i mètriques d'una societat que privilegia la productivitat i l'eficiència en l'ús dels recursos. La universitat va assumir el paper de font de coneixement amb el qual edificar totes les línies de la societat moderna, des de les eines per a una agricultura més eficient fins a les maquinàries amb les quals processar matèries primeres i generar productes, marginant o abandonant l'estudi de la filosofia o de les estructures de governança amb les quals equilibrar les necessitats i els recursos de tots els ciutadans. Es va privilegiar la generació d'idees i el finançament de les empreses amb què generar productes per fer més eficient l'activitat econòmica, la mà d'obra i l'energia per convertir metalls preciosos en microavingudes de superconductivitat, molècules capaces d'intervenir en processos naturals de l'organisme, algorismes capaços de processar dades i aprendre dels seus propis errors de càlcul.

El nou rol de la joventut, per tant, va passar a ser el de peces robotitzades en una maquinària que generava recursos nous i creatius per a maximitzar la productivitat industrial i comercial. D'altra banda, l'educació orientada a la informació en substitució del coneixement convertia el procés mateix d'aprenentatge i experimentació en laboratoris de noves formes d'expressió que tenien com a objecte

i vehicle la cultura convertida en mercaderia. El coneixement es canalitzava cap a l'especialització dels productes més sofisticats, mentre que la informació i les expressions culturals es convertien en el doble producte de vehicle de canalització de la inconformitat disfressada d'expressió individual i, alhora, en producte per al consum de masses que veien en la individualitat la fórmula per a l'afirmació de la seua identitat i el seu mapamundi per trobar el camí cap a si mateixos. La dualitat nosaltres *versus* els altres es va modificar per acomodar el nosaltres *versus* ells, els que són incapaços de pensar, fer i ser com nosaltres. Així es feia viable un retorn a les arrels de la identitat, al marge del món que es deia que es volia defensar. Ara, l'esdeveniment cultural servia de protesta solapada i de refugi davant un món que hom era incapaç de transformar.

Aquestes estratègies exemplifiquen l'extraordinària adaptabilitat del Mercat i la seua proclivitat a convertir els desafiaments de les seues estructures i modes de producció en paràmetres d'aprenentatge i desenvolupament de destreses altament sofisticades per tal de complir amb requeriments reguladors i, alhora, privilegiar els aspectes tècnics de l'acompliment tant com a objectius d'aprenentatge com en termes d'indicadors d'aprofitament acadèmic, al marge del desenvolupament de destreses d'anàlisi conceptual i de pensament crític. Més enllà de la seua predilecció i pressió per convertir les matèries acadèmiques en laboratoris de ciències aplicades, el mercat va aconseguir convèncer acadèmics i empresaris que tan sols l'educació enfocada a la solució dels problemes que afecten l'empresa té rellevància en un món cada vegada més globalitzat en el qual la competència pels mercats és l'únic catalitzador i al·licient per al progrés.

Les circumstàncies que es van suscitar a partir de la dècada dels setanta, fent cas omís de la presa de consciència que va representar el 68 tant per a les democràcies liberals com per a les repúbliques llatinoamericanes, van donar pas a un neoliberalisme que va entronitzar encara més el poder hegemònic del mercat dominat pels Estats Units i, irònicament, apuntalat per la hibridació d'una economia d'estat a la Xina que amplia la seua esfera de poder amb cada nova onada de productes per al consum d'Occident, amb un salt quàntic en la tecnologia que li permetria començar a desplaçar les grans empreses occidentals que dominen els mercats globals.

La reestructuració capitalista juntament amb l'enfonsament del totalitarisme soviètic, van donar pas a un període de cerca d'equilibri entre un estat benefactor (que servia de xarxa de seguretat sobretot per a les minories marginades i els immigrants), i la diversificació i expansionisme exponencial de models de producció basats en el crèdit que durien a un segon enfonsament financer. Tanmateix, la cooptació pel mercat, apreses les lliçons de la conversió de l'inconformisme en

productes per anestesiar les inclinacions insurgents, va comportar la deslegitimació de l'esperit utòpic i la seua substitució per un model de pragmatisme amoral. Les grans mobilitzacions estudiantils i obreres dels anys seixanta, tant al Primer Món com al Tercer —neutralitzat el Segon per la publicitat i la promoguda dependència del consum—, foren l'epíleg de les insurreccions que van començar a París cap al 1848 i que molts van pensar que conclouria amb una caiguda total del sistema-món capitalista. Aquest, però, ha acabat entronitzant-se, fins al punt que caldrà reiniciar la recerca de solucions extremament provocadores de la imaginació i el sentit ètic de la majoria per poder fer front a les paradoxals condicions d'explotació i d'enorme precarietat de milions d'éssers humans, alhora que es redueix la pobresa extrema. Les contradiccions continuen sent les mateixes. Els qui vam ser-hi llavors sentim la necessitat de llegar el desig que ens va fer pensar que podríem arribar a l'essència de l'ésser humà en totes les seues manifestacions.

A *La positivitat de la religió cristiana*, Hegel planteja: «A part d'alguns intents anteriors, correspon preferentment a la nostra època reivindicar, almenys en la teoria, com a propietat de l'home, els tresors que havien estat malvenuts al cel. Però, quina època tindrà la força de fer valer aquest dret i d'apropiar-se'ls?» Si substituïm el «cel» pel «mercat», l'interrogant segueix sent el mateix. ☾

Traducció de Jaume Soler